

ЧЕПІЛЬ Марія – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2215-3994>

ResearcherID: <https://publons.com/wos-op/researcher/2354679/marija-czepil/>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.31>

Бібліографічний опис статті: Чепіль, М. (2023). Сім'я як соціальний інститут виховання дітей. *Людознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, № 16(48), 218–223, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.31>

СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Анотація. У статті на основі аналізу української та польської літератури теоретично обґрунтовано зміст поняття «сім'я» та сучасні зміни у сім'ї як інституту виховання дітей. Констатовано, що науковці вкладають різний зміст: «специфічна соціальна група», «соціальний інститут», «духовний союз», «невелика неформальна група», «найбільша вихователька», «життєвий осередок», «святиня людського духу», «спасителька нації». Сім'я – це інститут, який функціонує за певними внутрішніми правилами, де кожному учаснику призначена роль. Сім'я трансформується внаслідок війни, змін в економіці, міграції. Аргументовано, що сімейний зв'язок заснований на об'єктивній (звичаях, релігійних і культурних традиціях) і суб'єктивній (усвідомлення зв'язків з членами сім'ї та почуття причетності до них) основі. Висвітлено три види сімейних зв'язків (структурно-предметний зв'язок, особистий зв'язок, культурний зв'язок). Тісний емоційний зв'язок між батьками та дітьми викликає у дитини постійне бажання розвиватися, бути самою собою, відкритою та щирою. Доброзичлива атмосфера в сім'ї, зміцнення зв'язків між її членами є незамінним середовищем, яке має величезний вплив на формування особистості. Дитина вчиться любові до ближнього, співчуття, послуху, шанобливого ставлення до старших, вміння володіти собою у різних ситуаціях. Висвітлено сутність виховання в українській сім'ї, яка полягає у передачі дітям батьківського досвіду, культурної спадщини і у формуванні ціннісних орієнтацій. У сім'ї закладається фундамент для виховання повноцінного громадянина, усвідомлення загальнолюдських і національних цінностей Сучасна сім'я характеризується кризою сімейних відносин (негативні тенденції у розвитку процесів народжуваності, малодітні сім'ї, девіантна поведінка дітей). Виклики, які ставить сьогодні суспільство перед сім'єю, вимагає розв'язання виховних завдань. Відчуття захищеності та підтримка близьких є необхідним фактором підготовки дитини до самостійного життя.

Ключові слова: сім'я, сімейні зв'язки, виховання, інститут виховання, криза сімейних відносин.

CHEPIL Mariya – Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor at the General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, 82100, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2215-3994>

ResearcherID: <https://publons.com/wos-op/researcher/2354679/marija-czepil/>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.31>

To cite this article: Chepil, M. (2023). Simya yak sotsialnyy instytut vykhovannya ditey [Family as a social institution for raising children]. *Human Studies. Series of Pedagogy*, № 16(48), 218–223, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.31>

FAMILY AS A SOCIAL INSTITUTION FOR RAISING CHILDREN

Summary. The content of the concept of “family” and contemporary changes in the family as an institution for raising children. It is stated that scholars put different meanings into this concept:

“specific social group”, “social institution”, “spiritual union”, “small informal group”, “the greatest educator”, “vital center”, “shrine of the human spirit”, “savior of the nation” based on the analysis of Ukrainian and Polish literature are theorized in the article. The family is an institution that functions according to certain internal rules, where each member has a role. The family is transformed as a result of war, economic changes, and migration. It is argued that family ties are based on an objective (customs, religious and cultural traditions) and subjective (awareness of ties with family members and a sense of belonging to them) basis. Three types of family ties (structural and subjective ties, personal ties, and cultural ties) are highlighted. The close emotional connection between parents and children causes a child to have a constant desire to develop, to be themselves, to be open and sincere. The friendly atmosphere in the family, strengthening the ties between its members, is an indispensable environment that has a huge impact on personality development. The child learns to love his or her neighbor, compassion, obedience, respect for elders, and the ability to control oneself in different situations. The article highlights the essence of upbringing in a Ukrainian family, which consists in passing on parental experience, cultural heritage, and the formation of value orientations to children. The family lays the foundation for the education of a full-fledged citizen, awareness of universal and national values. The modern family is characterized by a crisis in family relations (negative trends in the development of fertility processes, small families, deviant behavior of children). The challenges that society poses to the family today require solving educational problems. A sense of security and support from loved ones is a necessary factor in preparing a child for independent living.

Key words: family, family ties, upbringing, institution of upbringing, crisis of family relations.

Постановка проблеми. У житті кожної людини сім'я має велике значення, оскільки саме вона задовольняє необхідні потреби та бажання. Відчуття захищеності та підтримка близьких є необхідним фактором підготовки їх до самостійного життя. Проблема виховання дітей у сім'ї набула особливого значення у сучасних умовах. Виховання в сім'ї, зазначено у Законі України «Про освіту» (стаття 59), «є першоосновою розвитку дитини як особистості... Батьки і особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; сприяти здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечувати повноцінну повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу...» (Про освіту). Це ставить перед батьками і суспільством нові завдання, актуалізує проблему використання надбань народної педагогіки у вихованні дітей.

Виклики, які постали перед українцями й українською сім'єю, родиною, зумовлені війною й економічною кризою, стали для них тяжким випробуванням. Гинуть люди, здебільшого чоловіки, що призводить до зростання кількості сиріт і вдів. Відбуваються міграційні процеси, коли сім'я, родина роз'єднується. Частина переїжджає в інші регіони або виїжджає за межі держави, частина залишається на окупованій території. Коли постала дилема вижити, перенести жорстокі випробування, стало зрозуміло, що тільки спільними

зусиллями, підтримкою, любов'ю, співчуттям можна подолати труднощі. Сімейна взаємодопомога сприяє налагодженню життєдіяльності кожного члена сім'ї, де б він не опинився.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій з означеної проблеми цінною є видання «Родинно-сімейна енциклопедія» (ред. Ф. Арват та ін.). Вартісними є дослідження М. Стельмаховича, Б. Ковбаса, В. Костіва, присвячені українській сім'ї, українському родинознавству, витокам родинної педагогіки., основам родинних взаємовідносин, гуманістичним засадам виховання дітей, використанню народно-педагогічних методів. Історико-педагогічним аспектам виховання дітей в українській сім'ї присвячено публікації Т. Завгородньої, О. Карпенко, Б. Ступарика, М. Чепіль. Стан сучасної сім'ї аналізує Д. Захарук. Автор пропонує програму «Нова українська родина», впровадження якої забезпечить гармонійний розвиток особистості. В. Постовий досліджує цінності сучасної сім'ї та її роль у вихованні дітей, П. Щербань – зміст сімейного виховання. Н. Борисова, С. Васильєва, Л. Крутій досліджують зміст, форми і методи патріотичного виховання дітей дошкільного віку. О. Кононко, С. Ладивір, О. Косарева розкривають психологічні моделі міжособистісної взаємодії батьків і дітей. Т. Алексєнко висвітлює сутність батьківської любові, гуманних відносин батьків і дітей. Низка публікацій (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Зданевич, Н. Лисенко, Т. Поніманська та ін.) присвячена проблемам взаємодії сім'ї

і закладу дошкільної освіти у формування особистості дитини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці в основному приділяють увагу ціннісному аспекту виховання української дитини, взаємодії батьків і дітей, батьків і вихователів. Проблема висвітлення соціально-культурного виміру сучасної сім'ї та її ролі у вихованні потребує додаткового вивчення.

Мета статті – на основі аналізу української та польської літератури теоретично обґрунтувати зміст поняття «сім'я» та зміни у сім'ї як інституту виховання дітей, зумовлені сучасними викликами.

Виклад основного матеріалу. Сім'я є тією специфічною соціальною групою, в якій бере участь кожна людина, незалежно від того, скільки їй років, в якій панують внутрішні звички і традиції, її об'єднує любов і взаємоприйняття. Сім'я для дитини є найважливішим середовищем, в якому вона народжується, постійно розвивається і виховується переживає перші емоційні контакти і формує зв'язок з її членами. «У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» (Сухомлинський, 1978, р. 22).

Ю. Рембовський характеризує сім'ю як маленьку і водночас примітивну групу зі специфічною організацією та специфічною системою ролей між її членами, яка пов'язана взаємною моральною відповідальністю, усвідомлює власну відокремленість, що має власні традиції та звички, пов'язана любов'ю та прийняттям один одного (Rembowski, 1972, р. 83).

Сім'я – це духовний союз невеликої групи людей, зібраних у спільному домі актами взаємної допомоги та турботи, заснований на вірі в біологічний або формальний зв'язок, сімейну та соціальну традицію. Сім'я є невеликою неформальною групою, яка зберігає свої характерні риси, такі як єдність поколінь або спосіб приєднання нових членів до сім'ї. Важливу роль відіграє тривалий емоційний зв'язок. Сім'ю також можна визнати соціальним інститутом, що діє за певними правилами і виконує функції, необхідні для нормального функціонування суспільства (Adamski, 2002, р. 29-30). У сім'ї, як малій соціальній

групі, можна виділити дві-три системи взаємовідносин: між чоловіком і дружиною, стосунки між батьками та дітьми, стосунки між братом і сестрою. Сім'я – це група, яка визначається такими відносинами, як шлюб, спорідненість або правовий акт, який підтверджує, що дана особа стає членом сім'ї (Dyczewski, 1994, р. 12–13).

Сім'я постійно трансформується внаслідок змін, які є результатом великих подій, таких як війна, зміни в економіці чи міграція. Одна з теорій полягає в тому, що вони прийнятні, якщо вони спрямовані на збереження безперервності сім'ї. Зміни, що відбуваються в сучасній сім'ї, роблять її новою версією традиційної сім'ї. Про це може свідчити спільне життя з партнером до одруження або відновлення стосунків після розлучення. У світлі другої, традиційної теорії, якщо сім'я не заснована на шлюбі, суспільство розпадається і теж радіє її зникненню. Третя теорія – це поєднання традиційної та ліберальної поведінки. Незважаючи на те, що в сімейному житті існує багато структур, багато людей все одно прагнуть знайти партнера на все життя та бути з ним. Співіснування традицій і лібералізму може підтверджуватися тим фактом, що, незважаючи на віру в те, що діти повинні народжуватися в шлюбі, помітно зростання народжуваності поза шлюбом (Kwak, 2005, р. 50–52).

Українська сім'я є життєдайним осередком, «що приводить на світ божий, плекає найвищу цінність людства – дітей, цвіт нації, майбутнє народу, завдяки яким кожен батько чи мати мають реальну можливість повторити та продовжити себе в своїх потомках. Тому інтерес до сім'ї як первинної соціальної групи підвищується через її дуже важливу роль у виховному процесі» (Стельмахович, 1994, р. 34]. Саме там, спілкуючись із членами родини, молода людина формує певні цінності, погляди, вчиться функціонувати у світі. У житті людини сім'я є незамінним середовищем, яке має величезний вплив на формування особистості.

Чоловік виконує насамперед традиційну роль захисника і годувальника, організатора побуту родини, партнера у вихованні дітей. Коли чоловік захищає свою вітчизну, то жінка виконує його обов'язки. У скрутні часи українці опиралися на свою традиційну сім'ю.

Сім'я – це вогнище, засноване Богом і природним порядком для того, щоб продовжувати людський рід, виховувати дітей. Згідно з природним порядком, наголошував Ю. Дзерович,

хто дав дитині фізичне життя, повинен його підтримати; це перший родинний обов'язок. Оскільки людина має душу, то другий обов'язок полягає в тому, щоб дати дитині й духовне життя, духовну довершеність. Цей обов'язок щодо дитини ґрунтується на справедливості й на любові. Для українців дім є свого роду відображенням світу в мініатюрі, дає дітям перший матеріал для формального і матеріального розвитку та основу для формування характеру й індивідуальності (Дзерович, 1937). У родині можна набути найкращі знання, зрозуміння індивідуальності й природи дитини, бо ніде дитина не почуває себе такою вільною і природною, як у родинному колі. Дитина перед очима батьків є немов відкритою книгою. Крім того, у родині дитина вчиться любові до ближнього, співчуття, послуху, шанобливого ставлення до старших, вміння володіти собою у різних ситуаціях.

Досліджуючи виховний потенціал української сім'ї – найбільшої виховательки, життєвого осередку, святині людського духу, спасительки нації, М. Стельмахович, зазначав, що українцям притаманне родинне виховання (Стельмахович, 1994; Стельмахович, 1996). Це зумовлено насамперед тим, що при провідній і вирішальній педагогічній ролі батьків як першовихователів своїх дітей, чималий виховний вплив на них мають дідусі й бабусі, любов яких до внуків особлива, а також брати і сестри, усі інші родичі. Доля української родини завжди перепліталася з історичною долею України, яку народ називав, як і діти матір у сім'ї, ненькою. У рідній хаті, у родинному оточенні, через рідних і близьких, де все наповнене і зігрите теплом національної культури, традицій і звичаїв, можна досягнути і здобути національну свідомість. Прищепити дітям щиру любов до всього рідного зможуть батьки, що є національно свідомими людьми і носять у своєму серці гарячу любов до батьківщини. Не маючи любові до батьківщини, не маючи національної свідомості, неможливо передати їх наступним поколінням. Належне національне виховання і національну свідомість можна дати людині, впливаючи на її почування через красу рідної землі, захоплення звуками рідної пісні, прив'язання до рідних звичаїв, а далі – освідомлюючи молоду людину, формуючи її волю, характер. Таке початкове виховання може дати передусім сім'я, родина.

Сутність виховання в українській родині полягала у передачі дітям батьківського досвіду, культурної спадщини і у формуванні

ціннісних орієнтацій. Якщо наші діти проводили своє дитинство в атмосфері високоетичній, глибоко релігійній, в атмосфері, що переповнена любов'ю до батьківщини, до рідної традиції і культурного дорібку власної нації, то нашим дітям, коли вже стануть дорослими людьми, не треба буде аж надто силуватись, щоб опанувати себе самих у період випробувань. Саме тут (в сім'ї), не в чому іншому, треба дошукуватись тайн життєвих успіхів не тільки поодиноких людей, але й цілих народів (Біланюк, 1939, с. 117–118).

Дружня атмосфера має величезний вплив на формування особистості кожного члена сім'ї, а також на зміцнення зв'язків між ними. Дитина, яка росте в сім'ї, сповненій любові, знає, що вона цінна людина, вірить у власні сили, хоче бути освіченою. Психологи підкреслюють значну роль сімейного зв'язку у вихованні дітей. Тісний емоційний зв'язок між батьками та дітьми викликає у дитини постійне бажання розвиватися, бути самою собою, відкритою та щирою (Ryś, 2004, p. 5).

У сім'ї усі члени прагнуть до спільної мети. Члени сім'ї також є членами інших соціальних груп, але це не впливає на її цілісність. Це тому, що між ними існують юридичні, культурні, соціальні, емоційні та генетичні зв'язки. Таким чином, сімейний зв'язок є «результатом внутрішніх і зовнішніх сил, які існують у сімейній групі та діють на її членів» (Duczewski, 1994, p. 20–21). Це помітно через різні типи контактів, ставлення чи відносини членів сім'ї один до одного, які можуть бути різними залежно від ситуації, в якій опиняються члени сім'ї. Зв'язок постійно змінюється. Можна побачити сім'ї, де цілісність дуже висока, або навпаки, дуже мала. Однією з основ сімейного зв'язку є ототожнення з сім'єю, яке видно, коли індивід висловлюється про це і вживає слова: ми, ми, для нас.

Сімейний зв'язок заснований на об'єктивній і суб'єктивній основі. Об'єктивна основа стосується звичаїв, релігійних і культурних традицій, які мають суттєвий вплив на міцність і згуртованість сім'ї. Суб'єктивна основа стосується усвідомлення зв'язків з членами сім'ї та почуття причетності до них (Krzysińska-Zach, 2007, p. 17–18).

Л. Дичевський виділяє три види сімейних зв'язків:

– структурно-предметний зв'язок. Цей зв'язок можна спостерігати в кожній родині, але всюди він має різний вимір. Його складають усі контакти та взаємовідносини між

членами родини. Зміст цих контактів в основному стосується виховання дітей або догляду за домом;

– особистий зв'язок. Це стосується контактів у родині, між її членами та поколіннями. В основному воно базується на бажаннях, почуттях, установках і прагненнях;

– культурний зв'язок. Це відноситься до ставлення членів сім'ї до певних норм, цінностей, поведінки або традицій (Duczewski, 1994, р. 24–25).

В останні роки межа між сім'єю та іншими формами сімейного життя розмилася, змінилася залежність жінки від чоловіка. Зросла кількість дітей, народжених поза шлюбом, збільшилася кількість розлучень, все більше людей жили разом, не одружуючись. Зміни спостерігалися по всьому світу, але вони відрізнялися залежно від культурних, релігійних, економічних і політичних умов. Жінки мали набагато більший вплив на сімейні рішення, вони мали можливість братися за оплачувану роботу, а решта сім'ї не мала такого сильного впливу на ухвалені рішення. Отримали розвиток і права дитини (Duczewski, 1994, р. 56).

У постіндустріальному суспільстві спостерігається зростання науки, розвиток технологій та інформатики, створення нових робочих місць для освічених людей, а робочі місця фізичної праці поволі зникали. У цю епоху зайнятість жінок, які могли вийти на ринок праці, значно зросла, оскільки кількість дітей у сім'ях зменшилася. Жінки не повинні були постійно доглядати за своїми дітьми і могли виконувати оплачувану роботу. Материнство було лише певним етапом у їхньому житті (Kwak, 2005, р. 19). Сімейні норми та цінності вже не були такими важливими для членів сім'ї, як у попередні епохи. Почастішали розлучення та конфлікти між подружжям. Кількість укладених шлюбів зменшилася, і населення жило або в неофіційних стосунках, або індивідуально. З іншого боку, зросла обізнаність людей про здоров'я та використання медичної допомоги (Tyszka, 2003, р. 17–19).

З безперервним зростанням і розвитком промисловості чоловіки та жінки працювали, і вибір супутника життя їм не нав'язували. Міста розвивалися, а з ними культурне життя і технології. Сім'ї були не такими великими, як раніше, кількість народжуваності контролювалася. Батько вже не був повним авторитетом. Спостерігається покращення становища жінок, але також збільшується кількість розлучень. Контакти з сусідами вже не були

такими міцними, кожен був більш закритим і замкнутим в собі (Tyszka, 2003, р. 22–25).

Хоча розвиток сім'ї та шлюбу спостерігається в усіх країнах, він швидше йде там, де вищий рівень життя, де всі мають рівні права, а освіта можлива як для чоловіків, так і для жінок. Ті країни, які розвиваються повільніше, все ж віддають перевагу традиційній моделі сім'ї. У таких сім'ях народжується багато дітей, батько є главою сім'ї і авторитетом, а виконувані ролі залежать від статі (Liberska & Janicka, 2015, р. 98-99).

Висновок. У науковій літературі розкрито поняття «сім'я», в яки науковці вкладають різне змістове наповнення: «специфічна соціальна група», «соціальний інститут», «духовний союз», «невелика неформальна група», «найбільша вихователька», «життєвий осередок», «святиня людського духу», «спасителька нації». Сім'я – це інститут, який функціонує за певними внутрішніми правилами, де кожному учаснику призначена роль. Сім'я трансформується внаслідок війни, змін в економіці, міграції. Сімейний зв'язок заснований на об'єктивній (звичаях, релігійних і культурних традиціях) і суб'єктивній (усвідомлення зв'язків з членами сім'ї та почуття причетності до них) основі. Висвітлено три види сімейних зв'язків (*структурно-предметний зв'язок, особистий зв'язок, культурний зв'язок*). Тісний емоційний зв'язок між батьками та дітьми викликає у дитини постійне бажання розвиватися, бути самою собою, відкритою та щирою. Доброзичлива атмосфера в сім'ї, зміцнення зв'язків між її членами є незамінним середовищем, яке має величезний вплив на формування особистості. Дитина вчиться любові до ближнього, співчуття, послуху, шанобливого ставлення до старших, вміння володіти собою у різних ситуаціях. Сутність виховання в українській сім'ї полягає у передачі дітям батьківського досвіду, культурної спадщини і у формуванні ціннісних орієнтацій. Сучасна сім'я характеризується кризою сімейних відносин (негативні тенденції у розвитку процесів народжуваності, малодітні сім'ї, девіантна поведінка дітей). Виклики, які ставить сьогодні суспільство перед сім'єю, вимагає розв'язання виховних завдань. Відчуття захищеності та підтримка близьких є необхідним фактором підготовки дитини до самостійного життя.

Перспективними напрямками подальших наукових студій потребує дослідження ролі матері і батька у вихованні дитини під час війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біланюк П. Де шукати джерел внутрішньої карності. Шлях Виховання і Навчання. 1939. Кн. 2. С. 117–118.
2. Галушинський М. Інтерес громади в освіті дорослих. *Народній ілюстрований календар товариства "Просвіта" на переступний рік 1932*. Львів : Накл. Тов. «Просвіта», 1931. С.33–34;
3. Дзерович Ю. Педагогіка. Львів : Накл. Греко-католическої Академії, 1937. 240 с.
4. Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання: посібник для вчителів. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. 180 с.
6. Стельмахович М. Українське родинознавство. Івано-Франківськ : Б.в., 1994. 56 с.
7. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. школа, 1978. 263 с.
8. Adamski F. Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy. Kraków : Uniwersytet Jagelloński, 2002. 224 s.
9. Dyczewski L. Rodzina, społeczeństwo, państwo. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 1994. 207 s.
10. Krześcińska-Żach B. Pedagogika rodziny. Przewodnik do ćwiczeń. Białystok : Trans Humana, 2007. 106 s.
11. Kwak F. Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie Żak, 2005. 316 s.
12. Liberska Z., Janicka I. Psychologia rodziny. Warszawa : PWN, 2015. 682 s.
13. Rembowski J. Więzi uczuciowe w rodzinie. Warszawa : WSiP 1972. 229 s.
14. Tyszka Z. Rodzina we współczesnym świecie. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2003. 136 s.
15. Ryś M. Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 2004. 161 s.

REFERENCES

1. Bilanyuk P. (1939). De shukaty dzherel vnutrishnoyi karnosti [Where to look for sources of internal punishment]. *Shlyakh Vykhovannya i Navchannya – The Way of Education and Training*, 2. Pp. 117–118.
2. Halushchynskyy M. (1931). Interes hromady v osviti doroslykh. Narodniy ilyustrovanyy kalyendar tovarystva "Prosvita" na perestupnyy rik 1932 [Community interest in adult education. People's Illustrated Calendar of the Prosvita Society for the coming year 1932]. Lviv : Nakl. Tov. «Prosvita», 1931. Pp. 33–34.
3. Dzerovych Yu. (1937). Pedagogika [Pedagogy]. Lviv : Nakl. Hreko-katol. Bohosl. Akademiyi. 240 p.
4. "Pro osvitu": Zakon Ukrayiny ["On education": The Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Stelmakhovych M. (1996). Teoriya i praktyka ukrayinskoho natsionalnoho vykhovannya: posibnyk dlya vchyteliv [Theory and practice of Ukrainian national education: a manual for teachers. Ivano-Frankivsk : Lileya-NV, 1996. 180 p.
6. Stelmakhovych M. (1994). Ukrayinske rodynoznavstvo. Ivano-Frankivsk : B.v. 56 p.
7. Sukhomlynsky V. (1978). Batkivska pedahohika [Parental pedagogy]. Kyiv : Rad. shkola. 263 p.
8. Adamski F. Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy [The family. Socio-cultural dimension]. Kraków : Uniwersytet Jagelloński, 2002. 224 p.
9. Dyczewski L. Rodzina, społeczeństwo, państwo [Family, society, state]. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 1994. 207 p.
10. Krześcińska-Żach B. Pedagogika rodziny. Przewodnik do ćwiczeń [Pedagogy of the family. Guide to exercises]. Białystok : Trans Humana, 2007. 106 p.
11. Kwak F. Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja [Family in the era of change. Marriage and cohabitation]. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie Żak, 2005. 316 p.
12. Liberska Z., Janicka I. Psychologia rodziny [Psychology of the family]. Warszawa : PWN, 2015. 682 p.
13. Rembowski J. Więzi uczuciowe w rodzinie [Emotional ties in the family]. Warszawa : WSiP 1972. 229 p.
14. Tyszka Z. Rodzina we współczesnym świecie [Family in the modern world]. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2003. 136 p.
15. Ryś M. Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej [Family systems. Methods of research on the structure of the family of origin and own family]. Warszawa : Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 2004. 161 p.